

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

“จ้ำปะ” เป็นคำสามัญนามที่ใช้ในความหมาย 2 นัย ประการแรก จ้ำปะ หมายถึงการแสดงประเภททาบหวีอย่างหนึ่งของไทย ซึ่งใช้ผู้แสดงหญิงเต้นตามจังหวะดนตรีด้วยลีลาอวยวนและมีการเปิดเผยส่วนของร่างกายที่พึงสงวน มักจัดเป็นต้นการแสดงที่มีรั้วรอบขอบชิดในงานเทศกาลต่างๆ หรือแสดงในสถานบันเทิง นอกจากนี้ มีการใช้ประกอบกับคำอื่นๆ แต่ยังคงให้ความหมายเดียวกัน อาทิ ระบุว่าจ้ำปะ เต้นจ้ำปะ ประการที่สอง จ้ำปะ หมายถึง น้ำแข็งที่ใช้เครื่องมือไสจนเป็นเกร็ดฝอยละเอียด ราดน้ำหวานสีแดงหรือสีอื่นๆ ลงไปบนน้ำแข็ง จัดเป็นอาหารประเภทของหวานชนิดหนึ่ง มีเครื่องประกอบหลายอย่างซึ่งมีความหลากหลายไปตามท้องถิ่นและความนิยมของผู้กิน อาทิ ขนบั้งปอนด์ มันเชื่อม ลูกตาลเชื่อม พุทราเชื่อม เฉาก้วย ทับทิมกรอบ ชำหริ่ม ลูกชิต ลูกเดือย ฯลฯ คนไทยโดยทั่วไปเรียกน้ำแข็งไส

คำว่าจ้ำปะไม่ปรากฏในพจนานุกรมไทยฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 แต่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับมติชน พ.ศ. 2547 ซึ่งให้ความหมายไว้ว่า

“จ้ำปะ ก. การแสดงอย่างหนึ่ง ให้ผู้หญิงนุ่งน้อยห่มน้อยเต้นหรือเคลื่อนไหวอวยวैयाกามารมณ์, โดยปริยายหมายความว่า เปลือย (ปาก) น. น้ำแข็งไสเหยาะน้ำหวาน” (หน้า 229)

ทุกวันนี้ ยังมีคนเป็นจำนวนมากที่ไม่รู้จักจ้ำปะ ในความหมายที่สองคือ น้ำแข็งไส ดังที่ปรากฏในข่าวออนไลน์ประชาชาติธุรกิจ วันพฤหัสบดีที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2552 เกี่ยวกับร้านขายน้ำแข็งไสชื่อว่า “จ้ำปะ” ที่จังหวัดจันทบุรี ได้จดลิขสิทธิ์คำว่า “จ้ำปะ (Jumba)” กับกระทรวงพาณิชย์เมื่อปี พ.ศ. 2550 โดยเนื้อข่าวกล่าวถึงเจ้าของร้านซึ่งให้ข้อมูลว่า ตนเองเป็นต้นคิดในการทำขนมปังเย็นด้วยการดัดแปลงใส่น้ำแข็งไสแล้วราดนมสด และใส่เครื่องปรุงต่างๆ ลงไปให้สีสน่ากิน ตั้งชื่อเรียกว่า “จ้ำปะ” เมื่อธุรกิจขายดีมีผู้เลียนแบบการใช้คำ “จ้ำปะ” บ้าง จึงได้ไปจดลิขสิทธิ์เพื่อไม่ให้ผู้อื่นลอกเลียนแบบ ข่าวดังกล่าว มีผู้อ่านซึ่งไม่เห็นด้วยและแสดงความคิดเห็นต่อข่าวโดยมีใจความว่า “ทำไมถึงจดลิขสิทธิ์คะ ไม่เห็นด้วยเพราะเรากินจ้ำปะแบบนี้มาตั้งแต่เด็ก ๆ แล้ว ชาวบ้านทำขายให้นักเรียนมาแต่เนิ่นนานมิได้พึ่งเกิดขึ้นจากคุณคิดซักกะหน่อย ชื่อก็ชื่อนี้ ไม่เชื่อก็ไปดูที่ขอนแก่นได้ แต่เวลาที่พูดกับคนกรุงเทพฯ เค้าไม่รู้จักกันก็เท่านั้นเอง อย่างนี้เหมือนตัดช่องทางการทำมาหากินของผู้อื่นนะคะ” ความคิดเห็นนี้แสดงว่าชื่อจ้ำปะซึ่งหมายถึงน้ำแข็งไส มีผู้เรียกเช่นนี้มานานแล้ว

เหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยเกิดความรู้สึกเศร้าใจต่อการที่คนรุ่นใหม่ยุคนี้สามารถนำคำสามัญนาม “จ้ำปะ” ที่ใช้แพร่หลายในบางท้องถิ่นของไทยมานานจนเป็นวัฒนธรรมการกิน ให้เป็นลิขสิทธิ์ของตนเองได้ เหตุการณ์เช่นนี้อาจเกิดกับวัฒนธรรมอื่นๆ ของไทยอีกก็เป็นได้ และผู้อ้างสิทธิ์อาจเป็นชาวต่างชาติ อย่างเช่นการจดลิขสิทธิ์ชื่อซอสพริกศรีราชาโดยนายสุย ฟอง ชาวเวียดนามในสหรัฐอเมริกา ดังนั้นคนไทยในยุคต่อไปอาจไม่ได้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมของตนเอง

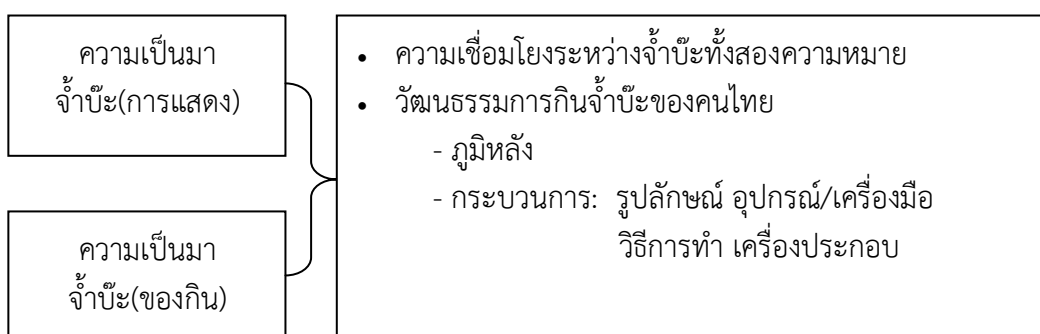
ข้างดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยทำการสืบค้นข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับคำว่า “จ๊าบ๊ะ” ซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับคำดังกล่าวทั้งสองนัย มีความเป็นมายาวนานเกินกว่าครึ่งศตวรรษ เพียงพอที่สามารถกล่าวได้ว่า เป็นวัฒนธรรมของไทย โดยนัยหนึ่งเป็นวัฒนธรรมการแสดง อีกนัยหนึ่งเป็นวัฒนธรรมการกิน แต่วัฒนธรรมทั้งสองขาดข้อมูลที่แสดงความชัดเจนเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ตลอดจนความเชื่อมโยงระหว่างจ๊าบ๊ะทั้งสอง ขาดการศึกษาและบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบที่เป็นหลักฐานเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งสถานะเช่นนี้ได้เกิดขึ้นกับวัฒนธรรมอีกหลายอย่างของไทยด้วย

นอกจากนั้น เมื่อทำการทบทวนเอกสารต่างๆ ผู้วิจัยไม่พบข้อมูลเกี่ยวกับที่มาของคำว่า “จ๊าบ๊ะ” แต่พบว่ามีผู้สงสัยต่อที่มาของคำว่า “จ๊าบ๊ะ” และทุกวันนี้ก็ยังไม่มียุทธวิธีที่ชัดเจนและน่าเชื่อถือในเรื่องดังกล่าว รวมทั้งมีข้อสงสัยต่อที่มาของจ๊าบ๊ะที่เป็นการแสดง (โรม บุนนาค, 2554; กิเลน ประลองเชิง, 2555; วรภัท โรจนวิภาต, ม.ป.ป.) และที่มาของการเรียกน้ำแข็งไสว่า “จ๊าบ๊ะ” (โรม บุนนาค, 2554; เนสท์เล่, 2555) นอกจากนี้ ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะของจ๊าบ๊ะที่เป็นของกิน ก็มีความหลากหลาย และมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าจ๊าบ๊ะที่แต่ละคนรู้จักและเข้าใจ จะเหมือนกันหรือไม่ (ข้าวฟ่าง, 2551) ความสงสัยเหล่านี้ไม่ปรากฏว่ามีรายงานการวิจัยใดที่ให้คำตอบเกี่ยวกับเรื่องจ๊าบ๊ะทั้งสองความหมาย ทำให้ผู้วิจัยสนใจอยากทราบที่มาของคำ “จ๊าบ๊ะ” อยากทราบว่าทำไมการแสดงและของหวานจึงใช้ชื่อเดียวกัน มีความเชื่อมโยงระหว่างจ๊าบ๊ะทั้งสองหรือไม่อย่างไร และวัฒนธรรมการกินจ๊าบ๊ะของคนไทยเป็นอย่างไร ผู้วิจัยจึงได้ดำเนินการศึกษาวัฒนธรรมการกินน้ำแข็งไสของไทยที่เรียกว่า “จ๊าบ๊ะ” เพื่อสร้างองค์ความรู้เชิงวิชาการที่ชัดเจนและถูกต้องสำหรับคนรุ่นหลังได้ใช้อ้างอิงต่อไป

กรอบแนวคิดในการวิจัย

แนวคิดในการวิจัยเรื่องนี้ เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ส่วนตัว (experiential knowledge) เกี่ยวกับอาหารของผู้วิจัย (รสสุคนธ์ มกรมณี) ซึ่งเป็นนักเขียนและคอลัมนิสต์เกี่ยวกับเรื่องอาหารมาเป็นเวลา 12 ปี ทำให้พบข้อสงสัยที่หาคำตอบไม่ได้หลายประเด็นในระหว่างที่ทำการค้นคว้าประกอบผลงานเขียนเรื่องต่างๆ และจ๊าบ๊ะก็เป็นเรื่องหนึ่งที่สร้างประเด็นสงสัยและยังไม่ได้ข้อสรุปที่น่าเชื่อถือ จึงกำหนดกรอบแนวคิดในการทำวิจัยเชิงคุณภาพเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว เพื่อสนองความอยากรู้ อยากทำความเข้าใจ อยากเปิดเผยรายละเอียดของเรื่องดังกล่าว (intrinsic case) ดังนี้

จ๊าบ๊ะ: วัฒนธรรมการกินน้ำแข็งไสของคนไทย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง **จ้ำบ๊ะ**: วัฒนธรรมการกินน้ำแข็งไสของคนไทย มุ่งหาคำตอบเกี่ยวกับภูมิหลัง กระบวนการ และวัฒนธรรมการกินน้ำแข็งไสของคนไทยในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทย โดยมีวัตถุประสงค์หลักดังนี้

1. ศึกษาความเป็นมาและความเชื่อมโยงระหว่างจ้ำบ๊ะที่เป็นของกินกับจ้ำบ๊ะที่เป็นการแสดง
2. ศึกษาภูมิหลัง กระบวนการ และวัฒนธรรมการกินน้ำแข็งไสของคนไทย

คำถามการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดคำถามการวิจัยดังนี้

1. คำว่าจ้ำบ๊ะมีที่มาจากอย่างไร
2. ทำไมจึงเรียกน้ำแข็งไสว่าจ้ำบ๊ะ

เพื่อหาคำตอบสำหรับวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 1

3. วัฒนธรรมการกินจ้ำบ๊ะของคนไทยเป็นอย่างไร

เพื่อหาคำตอบสำหรับวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 2

นิยามศัพท์

จ้ำบ๊ะ หมายถึง การเดินระบำโป้หรือน้ำแข็งไสชนิดหนึ่ง

น้ำแข็งไส หมายถึง ของหวานที่ได้จากการนำน้ำแข็งก้อนไสไปบดนมมีด ราดน้ำหวาน

วัฒนธรรมการกิน หมายถึง พฤติกรรมการกินที่คนในหมู่สร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน ร่วมใช้ชีวิตในหมู่พวกของตน

ผู้บริโภคจ้ำบ๊ะ หมายถึง คนที่มีประสบการณ์ตรงในการกินจ้ำบ๊ะ การชมจ้ำบ๊ะ หรือความรู้เกี่ยวกับจ้ำบ๊ะที่เป็นของกินหรือจ้ำบ๊ะที่เป็นการแสดง

ผู้จำหน่ายจ้ำบ๊ะ หมายถึง เจ้าของร้านหรือผู้ขายจ้ำบ๊ะหรือน้ำแข็งไสที่ประกอบกิจการอยู่ในภาคต่างๆ ของประเทศไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ผู้วิจัยเลือกเรื่องจ้ำบ๊ะมาเป็นปรากฏการณ์สำหรับศึกษา โดยมีเป้าหมายเพื่อสนองความอยากรู้ (intrinsic case) อยากทำความเข้าใจ อยากเปิดเผยรายละเอียดของปัญหาในเรื่องดังกล่าว (Stake, R. 2010) จึงเป็นการศึกษาเรื่องที่รู้จักคุ้นเคยมาบ้างแล้วในรูปแบบการวิจัยแบบมุ่งหาคำอธิบาย (explanatory) ในสิ่งที่ยังไม่เคยมีมาก่อน หรือมีคำอธิบายอยู่บ้างแล้ว แต่ยังไม่เป็นที่พอใจ รวมทั้งผสมผสานวิธีดำเนินการวิจัยในลักษณะของศึกษาเฉพาะกรณี (case study) แบบการศึกษาเชิงพรรณนา (descriptive) ซึ่งเป็นการนำข้อมูลรายละเอียดของ

กรณีศึกษามาใช้เป็นหลักฐานในการสรุปหลักการต่าง ๆ และมุ่งแสดงรายละเอียดพร้อมทั้งบริบทอย่างสมบูรณ์ของปรากฏการณ์ที่เลือกมาศึกษา

กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มตัวอย่างที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยเลือกแบบยึดจุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นหลัก ซึ่งเป็นการเลือกแบบไม่มีโครงสร้างที่เคร่งครัด มีขั้นตอนและวิธีดำเนินการที่ไม่ซับซ้อน มิได้เลือกเพื่อได้กลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทน แต่เพื่อให้ได้ตัวอย่างที่เหมาะสมกับแนวคิดและวัตถุประสงค์ของการศึกษา จึงเลือกผู้ให้ข้อมูลและสถานที่ที่จะเป็นประโยชน์ (key informants) ดังนั้น กลุ่มเป้าหมายที่จะมาเป็นตัวอย่างในการให้ข้อมูลเพื่อตอบคำถามวิจัย จึงกำหนดให้มีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 2 กลุ่มดังนี้คือ

1. ผู้บริโภคจำเป็น ซึ่งมีประสบการณ์ตรงและมีความรู้เกี่ยวกับจำเป็นที่เป็นของกินและจำเป็นที่เป็นการแสดง โดยกำหนดจำนวนไม่น้อยกว่า 15 คน และมีคุณสมบัติตามที่ต้องการ กล่าวคือต้องครอบคลุมถึงผู้ที่เคยชมจำเป็นอย่างน้อย 5 คน ผู้ที่เคยกินจำเป็นโดยตรงอย่างน้อย 5 คน และผู้ที่เคยกินน้ำแข็งไสที่คล้ายจำเป็นแต่ไม่เรียกว่าจำเป็นอย่างน้อย 5 คน ใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) จากผู้ที่มีอายุไม่ต่ำกว่า 30 ปี และมีคุณสมบัติดังกล่าว ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะอาศัยการเลือกตัวอย่างแบบลูกโซ่ (snowball sampling) ร่วมด้วย หากได้รับการแนะนำจากหน่วยตัวอย่างที่ได้เก็บข้อมูลไปแล้ว เพื่อให้ครอบคลุมหน่วยตัวอย่างที่มาจากพื้นที่ทั้ง 6 ภูมิภาค รวมทั้ง การเลือกตัวอย่างจากการแนะนำต่อกันมา และการเลือกแบบเฉพาะหน้า เพราะมีโอกาสที่อาจเกิดขึ้นในการเก็บข้อมูลภาคสนาม

2. ผู้จำหน่ายจำเป็นหรือน้ำแข็งไสที่ประกอบกิจการในภาคต่างๆ โดยกำหนดพื้นที่เป็น 6 ภูมิภาค โดยมีอย่างน้อยภาคละ 1 จังหวัดๆ ละอย่างน้อย 1 ราย ใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจงจากร้านที่มีข้อมูลซึ่งสามารถสืบค้นออนไลน์ได้ หรือได้รับการแนะนำจากหน่วยตัวอย่างที่เก็บข้อมูลไปแล้วหรือผู้รู้ เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนามต่อไป

ทั้งนี้ พื้นที่ 6 ภูมิภาคที่ใช้ในการวิจัย กำหนดตามการแบ่งภูมิภาคทางภูมิศาสตร์ของคณะกรรมการภูมิศาสตร์แห่งชาติ ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ซึ่งได้เสนอขอความเห็นชอบต่อคณะรัฐมนตรีเมื่อ พ.ศ. 2520

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลระหว่างเดือนเมษายน 2555 ถึงกุมภาพันธ์ 2556 โดยใช้วิธีการที่หลากหลาย ประกอบด้วย

1. การศึกษาเอกสารต่างๆ ได้แก่ หนังสือ ตำรา หนังสือพิมพ์ นิตยสาร สิ่งพิมพ์ออนไลน์ โดยดำเนินการสืบค้น คัดกรอง จัดบันทึก/พิมพ์ รวบรวมและจัดเก็บเป็นหมวดหมู่ เพื่อใช้ในการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและเพื่อการตอบคำถามในการวิจัย

2. การสัมภาษณ์ โดยดำเนินการทั้งสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) และสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) ด้วยเครื่องมือดังนี้

2.1 คำถามสำหรับสัมภาษณ์ ผู้วิจัยตั้งคำถามแบบไม่มีโครงสร้างเคร่งครัด สำหรับเป็นกรอบในการนำเสนอ เพื่อขยายไปสู่คำถามอื่นๆ ให้ได้ข้อมูลอย่างครบถ้วน โดยกรอบคำถามสำหรับ

กลุ่มผู้บริโภคจำป๊ะคือ “กรุณาเล่าประสบการณ์เกี่ยวกับการกินจำป๊ะ/การชมระบำจำป๊ะ” “ท่านคิดว่าจำป๊ะที่เป็นของกินกับจำป๊ะที่เป็นการแสดงมีความเชื่อมโยงกันหรือไม่ อย่างไร” ส่วนกรอบคำถามสำหรับกลุ่มผู้จำหน่ายจำป๊ะ ซึ่งเป็นเจ้าของร้านหรือผู้ชาย คือ “กรุณาเล่าประสบการณ์การขายจำป๊ะ” “ท่านรู้จักจำป๊ะที่เป็นการแสดงหรือไม่ ท่านคิดว่ามีความเชื่อมโยงกับจำป๊ะของกินหรือไม่ อย่างไร”

2.2 เครื่องมือและอุปกรณ์สำหรับการจดบันทึก การบันทึกเสียง การบันทึกภาพนิ่ง การบันทึกภาพเคลื่อนไหว ได้แก่ สมุดบันทึก เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพ และกล้องถ่ายวิดีโอทัศน์ โดยเลือกใช้ตามความเหมาะสมกับสถานการณ์ และตามที่ถูกสัมภาษณ์ให้อนุญาต

ทั้งนี้ ผู้วิจัยวางแผนปฏิบัติการภาคสนามในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants) ประกอบด้วย

1. การสัมภาษณ์กลุ่มผู้บริโภคจำป๊ะ ผู้วิจัยดำเนินการค้นหา และพิจารณาคัดสรรผู้ที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ จากนั้นทำการติดต่อขอสัมภาษณ์ หรือนัดหมายวันเวลาเพื่อสัมภาษณ์ ทั้งนี้ อาจใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารซึ่งเขียนโดยผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวร่วมด้วยก็ได้

2. การสัมภาษณ์กลุ่มผู้จำหน่ายจำป๊ะหรือน้ำแข็งไส ผู้วิจัยดำเนินการค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับร้าน ซึ่งเป็นที่รู้จักและมีการรายงานไว้ในสิ่งพิมพ์ออนไลน์ รวมทั้งค้นหาด้วยการสอบถามจากผู้รู้หรือหน่วยตัวอย่างที่เก็บข้อมูลไปแล้ว จากนั้น เดินทางไปยังพื้นที่ในจังหวัดต่างๆ และติดต่อขอสัมภาษณ์ หรือนัดหมายวันเวลาสัมภาษณ์

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้เก็บมาจากภาคสนามมาดำเนินการดังนี้

1. จัดระบบข้อมูลจากสิ่งที่ผู้วิจัยได้อ่านได้เห็นและได้ยินให้เป็นหมวดหมู่ โดยจัดข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึก และการถอดข้อความที่อยู่ในเครื่องมือบันทึกเสียงและเครื่องมือบันทึกภาพ ให้อยู่ในรูปแบบเอกสาร

2. ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) ซึ่งเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากพื้นที่แตกต่างกัน ในเวลาที่แตกต่างกัน จากกลุ่มตัวอย่างที่หลากหลาย (Denzin, 1970) โดยพิจารณาว่ามีสิ่งใดที่สอดคล้องกันหรือไม่ อย่างไร

3. วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการที่หลากหลาย ประกอบด้วย

3.1 การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร (content analysis) เพื่อนำเอกสารที่สืบค้นได้มาวิเคราะห์ข้อมูลที่มีคำอธิบายเกี่ยวกับความเป็นมาของจำป๊ะและสภาพการณ์ที่เกี่ยวกับจำป๊ะ

3.2 การเปรียบเทียบเหตุการณ์ (constant comparison) เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาไปเทียบเคียงหรือเปรียบเทียบกับเหตุการณ์อื่น เพื่อหาความเหมือนและความแตกต่างกันที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับจำป๊ะ

3.3 การวิเคราะห์ส่วนประกอบ (componential analysis) เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาทำการจำแนกให้เห็นส่วนประกอบต่างๆ ของจำป๊ะ

3.4 การวิเคราะห์สรุปอุปนัย (analytic induction) เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาตีความและหาบทสรุปร่วมกันในการตอบคำถามในการวิจัยถึงที่มาของจำป๊ะ

3.5 ดีความและสรุปข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ ด้วยการนำเสนอเนื้อหาเชิงพรรณนา (descriptive approach) ประกอบภาพตามความเหมาะสม รวมทั้ง นำเสนอข้อมูลเชิงปริมาณด้วย ตารางแจกแจงความถี่ และคำร้อยละ